

IVAN VUJAČIĆ¹

E-mail: ivujacic@ekof.bg.ac.rs

ADAM SMIT KAO KRITIČAR RANOG KAPITALIZMA²

ADAM SMITH AS A CRITIC OF EARLY CAPITALISM

JEL KLASIFIKACIJA: B12, B30.

APSTRAKT:

Rad ukazuje da je potredno čitanje Smitovog dela sa aspekta njegovih različitih kritika ranog kapitalizma kako bi se izbegla gruba pojedostavljenja koja su prisutna u prenošenju njegovih osnovnih postavki kroz udžbenike ekonomije. Kroz te kritike sagledava se njegovo protivljenje kolonijalnoj politici, monopolima spoljne trgovine, monopolima kao takvim i merkantilizmu kao sistemu, svaka na višem nivou apstrakcije. Istovremeno, njegovo zastupanje neophodne državne intervencije u cilju održavanja privrede zasnovane na slodobnom tržištu, te uviđanje potrebe da država stvara i izdržava javna dobra svrstava ga u preteče modernih ekonomista. Njegov pristup slobodnom tržištu zasnovano je na etici umerenosti koja zaslužuje poseban rad.

KLJUČNE REČI:

ADAM SMIT, KAPITALIZAM, KRITIKA

1 Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet

2 Ovaj rad je podržan od strane Ministarstva nauke Republike Srbije projektom br. 179065.

ABSTRACT:

The paper points out that the reading of Smith's work should follow his various critiques of early capitalism in order to avoid the crude simplifications present in the presentation of his views in economics textbooks. These critiques consist of his opposition to colonial policies, monopolies on foreign trade, monopolies as such and mercantilism as an economic system, each on a higher level of abstraction. Simultaneously his support of necessary state intervention with the goal of sustaining a free market economy, as well as his recognition that the state needs to provide public goods, classifies him as a predecessor of modern economists. His view of the free market as based on the ethics of moderation deserves a separate paper.

KEY WORDS:**ADAM SMITH, CAPITALISM, CRITIQUE**

---

1. UVOD

Istorija ekonomske misli je sve manje prisutna na studijama ekonomije. Danas je moguće steći doktorat iz ekonomije, a pri tome ne pročitati niti jedno klasično delo iz ekonomije u originalu. Istoričari ekonomske misli uglavnom razmenjuju svoja saznanja i tumačenja u okviru svog uskog kruga, dok ostali ekonomisti ono malo znanja koje stiču o delima klasika ekonomske misli, to čine kroz udžbeničku obradu koja je fragmentarna, pojednostavljena i uglavnom nedovoljna.³

Adam Smit koji je opštepriznati otac moderne ekonomije, nije bio pošteđen ove sudbine. Celokupno njegovo delo svodi se na četiri osnovna zaključa :

- a) podela rada vodi rastu produktivnosti;
- b) nevidljiva ruka tržišta mobilise i koordinira egoistične interese u stvaranju društvenog blagostanja;
- c) međunarodna trgovina je korisna za sve učesnike koji u nekoj proizvodnji imaju apsolutne prednosti; i
- d) slobodno tržište (*laissez faire*) stvara prosperitet jer oslobađa individualno delovanje.

Čak je i ovo previše razrađeno jer se njegovo delo uglavnom svodi na prve dve tačke. U tom kontekstu se najčešće navode dva mesta iz Smitovog *Bogatstva naroda*⁴. Njegovo objašnjenje, dato na samom početku njegovog obimnog dela, dizanja produktivnosti rada na primeru podele rada u okviru fabrike čioda je opšte poznato i često citirano. No, njegov najcitiraniji pasus u udžbenicima je sledeći:

“Mi ne očekujemo ručak od dobrohotnosti mesara, pivara ili pekara, već od njihovog čuvanja vlastitog interesa. Mi se ne obraćamo njihovoj čovječnosti, već njihovoj sebičnosti, i ne govorimo im nikada o svojim potrebama, već o njihovim probicima.”⁵

Ovo isticanje egoizma kao osnovnog pokretača ljudske aktivnosti na samom početku I knjige *Bogatstva naroda*, dobija sasvim drugu dimenziju tek u IV knjizi. Tu se objašnjava kako posredstvom tržišnog mehanizma koordinacije privredne aktivnosti dolazimo do realizacije opštih interesa:

“Doduše, pojedinac obično ne namjerava promicati javni interes, niti zna, kako mnogo ga promiče. Kad radije podržava domaću nego stranu radinost, pojedinac hoće samo svoju vlastitu sigurnost, a kad tom radinošću upravlja tako, da njezin proizvod bude od najveće vrijednosti, on hoće samo svoj vlastiti dobitak. Njega u tom, kao i u mnogim drugim slučajevima, vodi jedna nevidljiva ruka, da promiče cilj koji uopće nije nameravao postići. Nije uvijek lošije za društvo, što nije bila namera pojedinca da promiče cilj društva. Kad

3 Pa ipak, o Smitu su pisali mnogi značajni ekonomisti. Vidi : John Cunningham Wood (editor). *Adam Smith: critical assessments*, Routledge, 1994 (seven volumes). Aktualnost Smita se ogleda u tome što je ove godine jedna od čitanih knjiga bila : Jesse Norman, *Adam Smith- Father of Economics*, Basic Books, New York, 2018.

4 Adam Smith, *Bogatstvo naroda*, Kultura, Zagreb, 1952.

5 *ibid.* tom I, str.17.

on slijedi svoj vlastiti interes, on često promiče interes društva djelotvornije nego kad stvarno nastoji da ga promiče.”⁶

Na ovih nekoliko osnovnih ideja se uglavnom završava interpretacija Adama Smita. Zaboravlja se da je u *Bogatstvu naroda* izraz nevidljiva ruka korišćen samo na ovom mestu, a u ostalim Smitovim celokupnim delima samo još dva puta. Nevidljiva ruka tržišta je gotovo sve što je ostalo od njegovog dela u šturim interpretacijama koje se prenose svakoj sledećoj generaciji ekonomista. Na implicitan način on je danas predstavljen kao apologeta kapitalizma, pojam koji on nikada nije koristio, i slobodnog tržišta. Pokušaću da u ovom radu, delimično ispravim izvesne zablude koje se, čini se, u tom smislu, javljaju.

2. SMITOVA KRITIKA DRUŠTVA

Prilikom analize Smitove misli, trebalo bi stalno imati na umu da je on bio pod snažnim uticajem *fiziokrata* i naročito Kenea (Francois Quesnay) što ujedno znači da je poseban značaj davao poljoprivredi kao izvoru viška vrednosti. Keneove *Ekonomске tablice*, su prve dale tok proizvodnje i dohodaka ukazujući na raspodelu između klasa, tema kojom se bavio i Smit. Ujedno, Kene je prvi skovao frazu *laissez faire* kao kovanicu u propagiranju slobodnog tržišta. Osim ove i drugih značajnih intelektualnih uticaja koja su brojna, Smit se mora analizirati u kontekstu njegovog vremena (uključujući i sve kasnije naučno dokazane greške u njegovoj analizi) kao i svih predrasuda koje su tada bile opšteprihvaćene.

Smita bi prevashodno trebalo sagledati kao angažovanog kritičara prepreka za realizaciju njegove vizije razvoja društvenog blagostanja. *Bogatstvo naroda* kao njegovo najzrelije delo se oslanja na analizu jednog poželjnog, dinamičnog sveta viđenog kroz prizmu društva zasnovanog na slobodnom tržištu u nastajanju. U tom smislu, njegova kritika tadašnjeg društva je usmerena na poredak i institucije koje ometaju razvoj takvog društva koje bi dovelo do ostvarenja većeg blagostanja kao osnove za široku ljudsku emancipaciju. Glavni pravac Smitove kritike bio je usmeren ka isuviše raširenoj državnoj potpori privrednim aktivnostima. U tom svetlu, Smita je moguće interpretirati kao kritičara na više nivoa apstrakcije u zavisnosti od karaktera i širine državnog potpomaganja određenih aktivnosti koje su povezane sa realnim posledicama po blagostanje nacije. U glavne aktivnosti ovog tipa spadaju: kolonijalizam, monopol spoljne trgovine i monopol kao takav.

2.1. Kritika kolonijalizma

Pre razmatranja Smitove analize kolonijalizma, mora se ukazati na njegovu viziju razvoja sveta. Smit je sagledao velike mogućnosti koje su geografska otkrića nudila. Moglo bi se reći da je imao viziju dugoročnog širenja blagostanja kroz globalizaciju:

“Otkriće Amerike i otkriće prolaza za Istočnu Indiju, pored Rta Dobre Nade, dva su najveća i najvažnija događaja u povjesti čovječanstva... Nikakva ljudska mudrost ne može

predvidjeti koje koristi ili koje nesreće mogu kasnije nastati za čovječanstvo iz tih velikih događaja. Čini se da je njihova opća težnja, da budu korisni, ujedinjujući u nekoj mjeri najudaljenije djelove svijeta, omogućujući im, da olakšaju međusobne potrebe, da povećavaju međusobna uživanja i da potiču međusobnu radinost.”⁷

Istovremeno, bio je svestan mračne strane kolonijalnog osvajanja, pa u produžetku citiranog pasusa nastavlja:

“Čini se da su ludost i nepravda bila načela, koja su vladala i upravljala prvim planom za osnivanjem tih kolonija: ludost lova za zlatnim i srebrnim rudnicima, i neopravdanost pohlepe za posedovanjem zemlje, čiji su bezazleni urođenici bili daleko od toga, da ikada povrede Evropljane, te su prve pustolove primili sa svim znacima ljubavnosti i gostoprimstva”⁸

Nešto kasnije on konstatuje:

“Međutim, za urođenike Istočne i Zapadne Indije sve trgovačke koristi, koje su mogle proisteći iz tih događaja, potonule su i izgubile se u strašnim nesrećama, koje su one uzrokovale... U posebnom vremenu, kada su ta otkrića učinjena, dogodilo se da je pretežnost snaga na strani Evropljana bila tako velika, da im je omogućila da u tim udaljenim mestima nekažnjeno počine svojevrsne nepravde.”⁹

Smit je bio protivnik kolonijalizma iz više razloga, ali je pravio razlike među tipovima kolonija. Tako, Smit razlikuje kolonije u kojima je poljoprivreda dominantna zbog obilja zemljišta u kojima dolazi do rasta opšteg prosperiteta za razliku od drugih koje proizvode troškove i bedu radi koristi kapitalista i zemljoposjednika:

“Svaki kolonist dobija više zemlje nego što je može obrađivati. Kolonist ne treba da plaća nikakvu rentu, a jedva mora plaćati neke poreze. Nikakav vlasnik zemlje ne dijeli s njim proizvod zemlje, a udio vladara je obično samo sitnica. Kolonista sve potiče, da proizvod učini što je moguće većim, jer će biti gotovo isključivo njegovo vlasništvo.... Zbog toga kolonist želi sabrati radnike sa svih strana i nagraditi ih najširokogrudnijim nadnicama. Ali te širokogrudne nadnice, zajedno s obiljem i jeftinoćom zemlje, uskoro čine, da ga ti radnici napuštaju, da bi sami postali vlasnici zemlje, i da nagrađuju s istom širokogrudnošću, druge radnike, koji će ih uskoro napustiti iz istog razloga, zbog kojega su oni napustili svog prvog gospodara... U drugim zemljama renta i profit pojednu nadnice, a dva viša reda naroda tlače niži red. Ali u novim kolonijama, interes dvaju viših redova sili ih, da postupaju s nižim redom plemenitije i čovječnije, barem tamo gde taj niži red nije u stanju ropstva... Visoke plaće za rad potiču naseljavanje. Jeftinoća i obilje dobre zemlje ohrabruju na poboljšanje zemlje i omogućuju vlasnicima da plaćaju te visoke nadnice... Ono što potiče napredak stanovništva i poboljšanje zemlje, unapređuje i napredak stvarnog bogatstva i veličine.”¹⁰

7 ibid. tom II, str.129

8 ibid.tom II, str.94.

9 ibid. tom II, str.130.

10 ibid. tom II, str.71-72.

Po Smitu ovakav tip kolonija je osnivala stara Grčka s tim da su dobijale samostalnost u upravi u veoma kratkom roku za razliku od kolonija koje je osnivaio Rim koji je nad njima držao upravu. U njegovo vreme sličnost sa starogrčkim kolonijama Smit je video u engleskim kolonijama u Severnoj Americi :

“Ali nema kolonija, kojih je napredak bio brži od napretka engleskih kolonija u Severnoj Americi. Obilje dobre zemlje i sloboda, da upravljaju svojim vlastitim poslovima na svoj vlastiti način, čini se, da su bila dva velika uzroka blagostanja svih ovih kolonija”¹¹

Pa ipak, čak ni ovakve uspješne kolonije ne mogu ostati uz metropolu sem da postanu njen sastavni deo, tvrdio je Smit. Dok je Smit završavao *Bogatstvo naroda* (objavljeno prvi put 1776), već duže vreme su bili poznati zahtevi američkih kolonija koja su tražile da budu predstavljene u parlamentu pošto Britaniji plaćaju poreze. Kada bi američke kolonije postale deo Britanije i bile punopravnom reprezentovane u parlamentu srazmerno njihovom učešću u plaćanju poreza, to bi vremenom dovelo do strukturalnog pomeranja moći u samoj Britaniji. Do ovog zaključka Smit je došao zbog njegovog predviđanja da će ove uspješne kolonije vremenom biti sve bogatije i time sticati sve veći broj zastupnika u potencijalno jedinstvenom parlamentu. Smit je uočio da Britanija nije spremna da im to pruži, te je predviđao da će doći do nezavisnosti američkih kolonija iz razloga nemogućnosti nalaženja političkog rešenja koje bi zadovoljilo obe strane. Iz tog razloga Smit je preporučivao da Britanija mirno podari samostalnost američkim kolonijama i sa njima uspostavi prijateljske i savezničke odnose, Znao je, međutim, da je ovo racionalno rešenje za Britaniju neprihvatljivo iz razloga iracionalne predstave o prestižu kao i zbog partikularnih interesa:

“Nijedan narod još nikada nije dobrovoljno napustio gospodstvo nad nekom pokrajinom ma kako mučno bilo njome upravljati... Iako takve žrtve često mogu biti povoljne za interes naroda, one uvijek vređaju ponos svakog naroda. A što je možda od još većeg značaja, one su uvijek u suprotnosti s privatnim interesima vladajućeg sloja naroda...”¹²

Ujedno, Smit je osuđivao je upotrebu sile protiv američkih kolonija: “Mi moramo imati u vidu da će svaka kap krvi, koja se mora proiliti, da nam se pokore, biti krv naših sugrađana ...”¹³

Ovaj tip razvoja američkih kolonija je bio sasvim suprotan od onog u španskim kolonijama koje su bile podvrgnute vađenju plemenitih metala i potrebama izvlačenja poreza za dvor. Smitov opis ovog procesa bio bi dostojan bilo kog levičarskog autora:

“Dok god se sveukupno zlato ili neuporedivo najveći dio zlata, koje su prvi pustolovi uvezli u Evropu, dobivalo tako lakim načinom, kao što je pljačkanje nezaštićenih urođenika, možda nije bilo veoma teško plaćati čak ni tu tešku taksu. Ali, kada su urođenicima jednom orobili sve što su imali, što se na St. Domingu i svim drugim zemljama, koje je otkrio Kolumbo, izvršilo potpuno za šest ili sedam godina, ... zahtijevanje takse je uzrokovalo potpuno napuštanje rudnika na St. Domingu, koji se više nikad nisu iskorišćavali.”¹⁴

11 ibid. tom II, str.78.

12 ibid. tom II, str 121

13 ibid. tom II, str.127.

14 ibid. tom II, str.68

Drugim rečima, jedan tip proizvodnog i relativno samostalnog kapitalizma u kolonijama koji nije pod stegom metropole stvara dinamičan razvoj. Drugi tip, zasnovan na centralističkom upravljanju metropole sa gotovo isključivim ciljem ekstrakcije plemenitih metala je poguban za privredu i urođeničko stanovništvo. Interesantno je da će se ovakve podele javiti kasnije u analizi imperijalizma. Ovakve podele će se u istoriji ekonomske misli pojaviti u neo-marksističkim debatama i delima strukturalista i teoretičara zavisnosti u vidu podele na centar i periferiju i teoretičare artikulacije načina proizvodnje.¹⁵ U ovom smislu sledeći pasus je sasvim eksplicitan:

“Interes povlaštene kompanije je bio da u svim slučajevima ne samo snizi vrijednost viška proizvoda kolonije, već u mnogim slučajevima i da obeshrabri i potisne prirodni porast količine proizvoda. Od svih sredstava, koja se uopće mogu smisliti za sprečavanje prirodnog rasta neke nove kolonije, povlaštena kompanija je najdelotvornija.”¹⁶

Smit je slično kao drugi teoretičari njegovog vremena, kao i kasnije Marks i neki teoretičari modernizacije sagledavao razvoj društva kroz faze. U njegovom slučaju to su bile faze a) skupljanja i lova b) stočarstva c) poljoprivrede i d) trgovine¹⁷. No, Smit nije klasifikovao kolonijalnu ekspanziju i stanovništva proabljenih zemalja koristeći pristup faza razvoja.

Pravi razlozi za protivljenje kolonijalizmu, nalazi se, međutim, u njegovom viđenju idealnog društva koje je ne može da bude dostignuto iz razloga stečenih privilegija koje sa aspekta opšteg blagostanja vode suboptimalnim rezultatima. Ukratko, postojanje monopola u proizvodnji i nad spoljnom trgovinom vode umanjenom blagostanju i nepravednoj aprorijaciji koristi od strane nosioca monopola.

2.2. Kritika monopola u spoljnoj trgovini

Ovde bi trebalo imati na umu da se u ovoj kritici radi pre svega o pozitivnoj analizi na nešto višem nivou apstrakcije koja u prvi plan postavlja kontrast između efekata slobodne i monopolizovane trgovine. Već smo videli da je on opisao štetno delovanje povlašćenih monopolskih trgovačkih kompanija na potencijalni razvoj kolonija. Razlog ovog šetnog efekta se nalazi u mehanizmu “makaza cena” jer su monopolske trgovačke kompanije zainteresovane da proizvode metropole prodaju po što većim, a da proizvode kolonija kupuju po što manjim cenama težeći da ih kasnije u metropolama prodaju po što većim cenama. No, štetno delovanje ovakvog mehanizma se ne odražava samo na kolonije, već i na metropole. Tačno je da je kolonijama često zabranjivano da kupuju robe koje ne potiču iz metropole time štiteći domaće proizvođače. No, istovremeno, metropola je lišena uvoza po nižim cenama koje bi omogućila slobodna trgovina. Rezultat je bio profit “pretjeran i dobiven silom”¹⁸.

15 Vidi šire: Vujačić, I., “Marx and Engels on Development and Underdevelopment : The Restoration of a Certain Coherence”, in Mark Blaug (ed.), *Karl Marx (1818-1883), Pioneers in Economics*, vol. 23, Edward Elgar Publishing Company, Brookfield, USA, 1991, str. 318-346.

16 *ibid.* tom II, str.81

17 Vidi šire: Ronald Meek-Smith, “Turgot and the „Four Stages” Theory, *History of Political Economy*, No 1, 1971.

18 *ibid.* tom II, str.82

Još gore je to što su trgovački monopoli imali u Engleskoj privilegiju na povraćaj carine za određene manufakture proizvedene u Engleskoj prilikom njihovog izvoza kao i za robu drugih zemalja koja je iz Engleske izvožena u kolonije i isti takav povraćaj carine za izvoz kolonijalne robe iz Engleske na tržišta drugih nezavisnih evropskih zemalja:

“Interes kolonija se žrtvovao interesu tih trgovaca, uslijed isključive povlastice trgovaca, da opskrbljuju kolonije sa svim dobrima, koja su kolonijama potrebna iz Evrope, i da kupuju sve one djelove viška proizvoda kolonija, koji nisu mogli smetati bilo kojoj trgovini, koju su ti trgovci vodili kod kuće. Odobravanjem istih povratnih carina na ponovni izvoz većeg dela evropskih i istočnoindijskih dobara u kolonije, kao i prilikom njihovog ponovnog izvoza u bilo koju nezavisnu zemlju, interes majke zemlje se žrtvovao se interesu trgovaca, čak i prema merkantilnim shvaćanjima tog interesa... Majka zemlja često bi mogla biti oštećena i u svojim manufaktura time, što bi se na tržištu kolonije strane manufakture mogle jeftinije prodavati od njezinih, zbog povoljnih uvjeta, uz koje bi one, pomoću tih povratnih carina, mogle otpremiti na tržište kolonije.”¹⁹

Najelegantniji primer ovakve kompanije je bila Istočnoindijska kompanija koja je imala monopol nad trgovinom istočno od Rta Dobre Nade i čiji je Smit bio ljuti protivnik. Kao dobar poznavalac prilika Smit nije imao nikakvih iluzija kako je do ovakvih povlastica za trgovačke kompanije došlo:

“ Mora se primjetiti, da su glavni savjetnici za veći dio odredaba, koje se odnose na trgovinu s kolonijama, bili trgovci, koji vode tu trgovinu. Prema tome, ne smijemo se čuditi, ako se u većem dijelu tih odredaba uzimao u obzir interes trgovaca više negoli interes kolonija ili majke zemlje.”²⁰

Štaviše:

“ Osnovati veliko carstvo s jednim ciljem, da se stvori narod mušterija, moglo bi se na prvi pogled činiti prikladan samo za narod kramara (shopkeepers- sitnih trgovaca, trgovčočića- prim, I.V.). Međutim to je plan sasvim neprikladan za narod kramara, ali izvanredno prikladan za narod, na kojega vladu utječu kramari. Takvi državnici, i samo takvi državnici, mogu misliti, da će naći nekakvu korist upotrebljavajući krv i imovinu svojih sugrađana na osnivanje i uzdržavanje jednog takvog carstva.”²¹

Na ovom mestu valjalo bi primetiti da iz rečenog direktno proizilazi da su kontrolu nad spoljnom trgovinom preuzeli partikularni interesi, te da je njihov uticaj odlučujući. Imajući u vidu da je Istočnoindijska kompanija osnovana 1600. godine, dugoročnost ovog uticaja vodi ka zaključku da je Engleska, imajući u vidu značaj trgovine za njenu privredu, imala karakteristike onog što se danas zove *zarobljena država*.

Još gore po državu je to što bitka za sticanje kolonija i napor za njihovo održavanje uz monopolske trgovačke aranžmane, po Smitovoj analizi, dovode u pitanje koristi koje metropole imaju od kolonijalnih poduhvata. Ukratko, još tada se postavlja pitanja njihove isplativosti. Ekonomska analiza koju je Smit preduzeo, dovela ga je do zaključka da Velika

19 ibid. tom II, str.89-90

20 ibid. tom II, str.89

21 ibid. tom II. str 119.

Britanija kao celina ima gubitak. Ovo se naročito odnosi na američke kolonije čije održavanje se materijalizovalo isključivo kroz održavanje trgovačkog monopola.

“Održavanje tog monopola bio je dosada glavni ili bolje reći, možda jedini cilj gospodarstva, koje je Velika Britanija, prisvajala sebi na svojim kolonijama... Svi rashodi koje je Velika Britanija imala dosada imala za održavanje te zavisnosti, imala je u stvari, da bi održala taj monopol... Rashod za redovno održavanje mira... i rashod za veoma znatnu pomorsku snagu da bi čuvala ogromnu obalu Severne Amerike i zapadnoindijskih otoka... Cijeli rashod za to održavanje mira bio je teret za prihod Velike Britanije, a istovremeno bio je najmanji deo onoga, što je gospodstvo nad kolonijama stajalo majku zemlju. Kad bi htjeli znati, koliki je cjelokupni iznos, morali bi tom godišnjem održavanju mira dodati kamate od svota, koje je Velika Britanija, u različitim prilikama potrošila na njihovu odbranu... Naročito moramo tome dodati, ukupni rashod za poslednji rat i veliki deo rashoda za rat koji mu je prethodio.”²²

Ukratko, još jedan dokaz iracionalnosti kolonijalnog sistema koji je u službi partikularnih monopolista nad trgovinom, leži u tome da je agregatno posmatrano Velika Britanija na gubitku zbog održavanja kolonijalnog sistema: “Prema tome, pod sadašnjim sistemom uprave Velika Britanija ne stječe od gospodstva, koje ona sebi prisvaja nad svojim kolonijama, ništa osim gubitaka.”²³

Zaključujući ovaj kratak prikaz Smitovog viđenja kolonijalnog sistema kao sveukupno štetnog po zemlju metropolu, trebalo bi imati na umu da je kod Smita ovo bila očekivana teorijska posledica postojanja monopola kao takvog što podiže nivo njegove analize na viši nivo apstrakcije.

2.3. Kritika monopola kao takvog

Centralna tačka Smitovog zastupanja slobodnog tržišta kao okosnice privrednog sistema nalazi se u njegovom shvatanju da njegovo delovanju vodi najvećem društvenom blagostanju. U tom smislu, samo postojanje monopola kao takvog narušava mehanizam slobodnog tržišta, te vodi suboptimalnom rezultatu u odnosu na moguće blagostanje. Štaviše, monopol postiže maksimalni profit tako što sprečava podmirenje tražnje koja bi se javila po slobodno-konkurentskim cenama:

“Držeći tržište stalno nedovoljno opskrbljenim, time, što nikada potpuno ne podmiruju efektivnu potražnju, monopolisti prodaju svoju robu jako iznad prirodne cijene i dižu svoje dobitke, bez obzira, da li se sastoje iz nadnica ili profita, jako iznad njihove prirodne stope... Monopolna cijena je u svakom slučaju najviša cijena, koja se može postići. Naprotiv, prirodna cijena ili cijena slobodne konkurencije jest najniža, koja se može primiti, doduše ne u svakom slučaju, ali za svako duže vrijeme uzastopce. Monopolna cijena je u svakom slučaju najviša, koja se može iscijediti od kupaca ili se smatra, da će kupci pristati da je plate. prirodna cijena je najniža cijena, koju sebi obično prodavači mogu dozvoliti, da prime i da istovremeno nastave svoj posao.”²⁴

22 *ibid.* tom II. str. 120

23 *ibid.* tom II. str.121

24 *ibid.* tom I. str.58

Adam Smit je shvatao da je kapitalističko društvo u nastajanju nasledilo izvesna ograničenja za slobodnu konkurenciju iz prethodnog perioda. Ova ograničenja daju podsticaj za stvaranje monopola. Ova konstatacija se prvenstveno odnosi na cehovska udruženja koja su, po njegovom mišljenju, oštrim uslovima za učlanjenje stvarala ograničenja na strani ponude. Pa ipak, iz sledećeg pasusa koji je prvenstveno pisan imajući cehove u pitanju, vidi se jedna inherentna tendencija ka stvaranju dogovora (kartela) sa ciljem ograničavanja konkurencija koja bi se mogla primeniti i u okviru čistog kapitalističkog okruženja neopterećenog feudalnim nasleđem. Današnjim rečnikom, potraga za stvaranjem uslova za ubiranjem renti (rent seeking) koje sačinjavaju svi dobitci koji su iznad onih koji bi se ostvarili na slobodnom tržištu, može se smatrati i samosvojom karakteristikom kapitalizma kao takvog:

“Ljudi istog obrta rijetko se sastaju, čak i za zabavu i razonodu, a da se razgovor ne svrši zavjerom protiv javnosti ili nekim planom za dizanje cijena.”²⁵

Ovaj tip delovanja može biti uperen i protiv radnika kroz dogovor poslodavaca o najamninama :

“Kao što je rečeno, mi rijetko čujemo o udruženjima poslodavaca, a često o udruženjima radnika. Ali tko god na osnovu toga zamišlja da se poslodavci rijetko udružuju, poznaje isto tako slabo svijet kao i taj predmet, Poslodavci su uvijek i svuda u neke vrste prečutnom, ali stalnom i jednolikom sporazumu, da ne dignu plaće za rad iznad njihove današnje stope... Doduše mi rijetko čujemo o tom sporazumu, jer je to obično, moglo bi se reći, prirodno stanje stvari, o kome se ništa ne čuje”²⁶

S druge strane, konstatuje Smit, o udruživanju radnika koja mogu biti odbrambenog karaktera protiv ovakve prakse se mnogo čuje. Gora od toga je činjenica da iz razloga raspodele moći, radnici uglavnom gube u sukobima oko nadnica:

“U tim slučajevima poslodavci su isto toliko bučni na drugoj strani i ne prestaju glasno zazivati u pomoć građanske vlasti i strogo izvršivanje onih zakona, koji su uzakonjeni s toliko strogosti protiv udruživanja slugu, radnika i kalfa. Zbog toga radnici imaju veoma rijetko neke koristi od žestine tih bučnijih udruženja, koja nešto zbog miješanja građanske vlasti, nešto zbog nadmoćne izdržljivosti poslodavaca, a donekle i stoga, što je veći dio radnika prisiljen da se pokori zbog potreba svakodnevnog uzdržavanja, obično svršavaju samo kažnjavanjem ili uništenjem kolovođa”²⁷

Ukratko, monopol je po definiciji loš, ali je monopol poslodavaca gori jer je moćniji. Ovakav stav se mora smatrati prilično radikalnim za vreme u kome je iznet. Ne zaboravimo da su u SAD tek doneti antimonopolski zakoni bili prvo korišćeni protiv sindikalnog organizovanja krajem 19 i početkom 20 veka.

---

25 ibid. tom I. str.119

26 ibid. tom I. str.63

27 ibid. tom I. str.63

2.4. Kritika merkantilizma kao sistema

Osnovni uzrok navedenih pojava Smit nalazi u merkantilizmu, to jest takvom preovlađujućem shvatanju ekonomije u okviru koga suficit u trgovinskom (ili šire platnom bilansu) predstavlja cilj ekonomske aktivnosti čija realizacije uvećava moć države. Ovaj tip poimanja svrhe ekonomije, Smit je smatrao duboko pogrešnim, jer je po njemu osnovni cilj ekonomije uvećanje bogatstva što se modernijim rečnikom može prevesti u pojam društvenog blagostanja. U tom smislu Smit je eksplicitan:

“Bilo bi odviše smiješno, da se ozbiljno hoće dokazati, da se bogatstvo ne sastoji u novcu, ni u zlatu ni u srebru, već u onome, što se novac kupuje i što ima vrijednost samo za kupovanje. Novac nesumnjivo sačinjava dio narodnog kapitala, ali već smo pokazali, on sačinjava samo mali dio i to je uvijek najmanje unosni dio narodnog kapitala”²⁸

Nadalje, Smit izvrgava ruglu samu ideju o tezaurisanju novca kao cilju:

“Pokušati povećati bogatstvo neke zemlje uvođenjem ili zadržavanjem nepotrebne količine zlata i srebra, isto je tako besmisleno kao što bi bilo da se pokuša povećati dobra hrana privatnih obitelji time, što bi se prisilile da drže nepotreban broj kuhinjskog posuđa.”²⁹

Smit dodatno ukazuje, da gomilanje novca nema nikakvu svrhu čak ni u vezi proklamovanog cilja njegovog čuvanja koji se obrazlaže potrebom za održavanjem vojne sile. U tom smislu, Smit konstatuje:

“Da bi se nekoj zemlji omogućilo voditi vanjske ratove i uzdržavati mornarice i vojske u udaljenim zemljama, nije uvijek potrebno da se nagomila zlato i srebro. Mornarice i vojske ne uzdržavaju se zlatom i srebrom, već potrošnim dobrima.”³⁰

Ukratko, kada je društvo vođeno pogrešnom konceptualizacijom ekonomske suštine društvenog blagostanja to nužno vodi pogrešnoj i suboptimalnoj politici :

“Međutim, kada su se učvrstila dva načela, da se bogatstvo sastoji iz zlata i srebra, i da se te kovine mogu unijeti u neku zemlju koja nema rudnika, samo trgovinskom bilancom... dva velika oruđa političke ekonomije za obogaćivanje zemlje jesu ograničavanje uvoza i poticanje izvoza.”³¹

Samim tim, javlja se potreba za regulisanje trgovine, bilo kroz monopole ili nametanjem carina. Uzaludno je, međutim, očekivati da će ove mere uvećati bogatstvo:

“Nikakvo reguliranje trgovine ne može povećati količinu radinosti u nekom društvu iznad one, koju kapital društva može uzdržavati. Ono može samo jedan dio kapitala skrenuti u smjer, u koji inače taj kapital ne bi krenuo, ali nipošto nije sigurno, da će taj umjetni

28 ibid. tom I, 3 str.391

29 ibid. tom I, str.393

30 ibid. tom I, str.393

31 ibid. tom I, str.403

smjer za društvo vjerovatno biti povoljniji nego onaj, u koji bi kapital inače sam otišao sam po sebi.”³²

Štaviše, velika je verovatnoća da će usmeravanje kapitala biti kontraproduktivno:

“Radinost društva može se povećati samo u omjeru, kako se povećava kapital društva... Ali neposredni je učinak svake takve odredbe da umanjuje dohodak društva, a sigurno nije veoma vjerovatno, da će ono što umanjuje njegov dohodak, povećati njegov kapital brže nego što bi se povećao sam od sebe, da su kapital i radinost bili ostavljeni da iznađu svoje prirodno zaposlenje.”³³

Na ovom mestu, dolazimo do ključne tačke Smitovog poimanja funkcionisanja slobodnog tržišta kao najboljeg načina organizacije ekonomskog života. Naime iz sledećeg pasusa vidimo da stvaranje monopola predstavlja jedan tip mešanja u odluke pojedinaca koji, ne samo da daje loše rezultate, već je narušava njihovo pravo da donose samostalne odluke:

“Davanje monopola na domaćem tržištu proizvodima domaće radinosti u bilo kojem posebnom umijeću ili manufakturi, znači u izjesnoj mjeri, upućivati privatne ljude, kako treba da upotrebljavaju svoje kapitale, i gotovo u svim slučajevima mora to biti ili beskorisna ili štetna odredba.”³⁴

Još značajnija od toga je što u Smitovoj analizi možemo videti anticipaciju kasnijeg razvijanja ideje o ograničenim znanjima i upotrebi znanja kako je tu problematiku nazvao Hajek (Hayek).³⁵ Naime iz Smitove analize vidimo njegovo sagledavanje ne samo uloge interesne motivacije i već i ograničenost centralizovanog znanja na makroekonomskom nivou:

“Očito je, da svaki pojedinac, u svom lokalnom položaju, može mnogo bolje nego bilo koji državnik ili zakonodavac prosuditi, koju vrstu domaće radinosti može njegova kapital zaposliti, i koji će proizvod vjerovatno imati najveću vrijednost. Državnik koji bi pokušao određivati privatnim ljudima, kako treba da upotrebljavaju svoje kapitale, opteretio bi se ne samo najnepotrebijom brigom, već bi uzeo vlast, koja se ne može sa sigurnošću poveriti ne samo ni jednom pojedincu, već ni bilo kakvom vijeću ili senatu, i koja nigdje ne bi bila tako opasna kao u rukama čovjeka, koji je dovoljno lud ili umišljen, da se smatra sposobnim da je izvršava.”³⁶

3. SMITOVO VIĐENJE DRŽAVNE INTERVENCIJE

Smit je bio sekularni optimista u vezi privrednog razvoja jer je video prve znake rastućeg prosperiteta. U tom smislu mislio je da će se uz adekvatan angažman, čiji je njegova knjiga deo, postepeno doći do uspostavljanja privrednog sistema zasnovanog na racio-

32 ibid. tom I, str.403

33 ibid. tom I, str.409

34 ibid. tom I, str.408

35 Friedrich Hayek, (1945) "The Use of Knowledge in Society" *American Economic Review* (35) str. 519-530.

36 ibid. tom I, str.408

nalnosti, a to je po njegovom mišljenju jedino mogao biti sistem zasnovan na slobodnom tržištu.

Pa ipak, taj sistem je zahtevao adekvatnu državnu intervenciju i zaštitu. Smit uviđa i potrebu za državnom kao instituciji koja obezbeđuje javna dobra:

“Prema sistemu prirodne slobode, vladar ima samo tri dužnosti, koje su doduše od velike važnosti, ali su veoma jednostavne i razumljive za običan razum: prvo, dužnost zaštite društva od nasilja i upada drugih nezavisnih društava; drugo, dužnost zaštite, koliko je god to moguće, svakog člana društva od nepravde ili nasilja svakog drugog člana društva, ili dužnost ustanovljenja točnog dijeljenja pravde; i, treće, dužnost podizanja i uzdržavanja izvjesnih radova i izvjesnih javnih ustanova, kojih podizanje i uzdržavanje nikada ne može biti u interesu nekog pojedinca ili malog broja pojedinaca, jer profit ne bi nikada mogao vratiti izdatak ni jednom pojedincu ni malom broju pojedinaca, iako taj profit daje velikom društvu često mnogo više od podnesenih izdataka.”³⁷

Tačno je da Smit je opširno kritikovao cehove kao organizacije koje stvaraju monopol na bolje plaćene poslove što dovodi do veštački izazvane nejednakosti u nadnicama. Štaviše, smatrao je da njihov obrazovni sistem veštački ograničava broj kvalifikovanih radnika iz istog razloga.³⁸ Pa ipak, Smit je bio pobornik široko postavljenog sistema obrazovanja u jednom drugom elementarnom smislu:

“ Odgoj puka u civiliziranom društvu zahtijeva, možda pažnju države više negoli odgoj ljudi viših slojeva i imućnih ljudi... Ali iako ni u kojem civiliziranom društvu puk ne može biti tako obrazovan kao ljudi viših slojeva ili imućni ljudi, ipak se najbitniji delovi odgoja, čitanje, pisanje i računanje, može steći u tako ranom razdoblju života, da najveći dio čak i onih, koji se odgajaju za najniža zanimanja, imaju vremena da to nauče prije nego što se mogu zaposliti u tim zanimanjima. Javnost može uz veoma mali trošak, olakšati, može poticati i može čak i nametnuti gotovo cjelokupnom narodu potrebu da stekne te najbitnije dijelove odgoja.”³⁹

Smit je smatrao da će osnovno obrazovanje voditi racionalnom učešću u politici, ali je uviđao značaj obrazovanje po sebi za svakog pojedinca. Smit je imao i razrađenu ideju državne intervencije i u drugim oblastima kao što je opozivanje, infrastruktura i javni radovi, ali se iz razloga prostora neću ovom prilikom osvrtni na njih.

Ono što je kod Smita, možda najbitnije je njegovo uverenje da je za razvoj društvenog blagostanja neophodna ne samo racionalnost već i etika zasnovana na razumevanju drugih i umerenosti. Za Smita je to bilo toliko važno da je svoje drugo najznačajnije delo nazvao *Teorija moralnih osećanja*.⁴⁰ Smitova etika zaslužuje, međutim, poseban rad.

37 ibid. tom II str.187

38 Vidi tom I glava X

39 ibid. tom II str.271-273

40 Adam Smit, *Teorija moralnih osećanja*, CID, Podgorica, 2008.

LITERATURA

Hayek Friedrich, (1945) "The Use of Knowledge in Society" *American Economic Review* (35) str. 519-530.

Meek, Ronald (1971) Smith, "Turgot and the „Four Stages" Theory, *History of Political Economy*, No 1.

Norman Jesse, (2018) *Adam Smith- Father of Economics*, Basic Books, New York.

Smit, Adam (1952) *Bogatstvo naroda*, Kultura, Zagreb.

Smit, Adam (2008) *Teorija moralnih osećanja*, CID, Podgorica

---

Vujačić, Ivan, "Marx and Engels on Development and Underdevelopment : The Restoration of a Certain Coherence", in Mark Blaug (ed.), *Karl Marx (1818-1883), Pioneers in Economics*, vol. 23, Edward Elgar Publishing Company, Brookfield, USA, 1991, str. 318-346.

Wood, John Cunningham (editor) *Adam Smith: critical assessments*, Routledge, 1994 (sedam tomova).
